



UOT.34.002

AYSEL HACIYEVA**Bakı Dövlət Universiteti****Hüquq fakültəsi****İnsan hüquqları və informasiya hüququ****UNESCO kafedrasının dissertantı****hassanly.aysel@mail.ru**

BEYNƏLXALQ MƏKANDA İNFORMASIYAYA ÇATIMLIQ HÜQUQU BU SFERADA İLK QANUN- VERİCİLİK AKTLARI

Açar sözlər: şəxsi məlumatlar, fərdi məlumatlar, həssas fərdi məlumatlar, rəsmi sənədlər, məhdudlaşdırma, istisnalar

Ключевые слова: личная информация, личные данные, конфиденциальные личные данные, официальные документы, ограничения, исключения

Keywords: personal information, personal data, sensitive personal data, official documents, restrictions, exceptions

Uzun müddət məlumat azadlığı sahəsində beynəlxalq inkişaf ifadə azadlığının kölgəsində qalırdı. 200 ilə yaxındır ki, 1766-cı il tarixli İsveç Məlumat əldə etmə haqqında Qanun demək olar ki, unikal bir sənəd idi. II Dünya Müharibəsindən sonra beynəlxalq azadlıqların inkişafı gücləndirildi və bunlar əsas insan hüquqlarının bir hissəsinə daxil edildi. Məlumat azadlığı ifadə azadlığı ilə yanaşı beynəlxalq konvensiyalara daxil edilmişdir və tədricən demokratik bir cəmiyyətin əsas xüsusiyyətlərindən biri kimi inkişaf etdirilmişdir. Məlumat azadlığı məlumatı axtarmaq və əldə etmək hüquqlarını özündə ehtiva edir və iki elementə malikdir.

- Birincisi, müstəqil media və internet də daxil olmaqla, müvafiq informasiyanı axtarmaq və əldə etmək hüququ var.

- İkincisi, səlahiyyətli şəxslərin öz təşəbbüs-

ləri ilə təqdim etmədikləri sənədlərə və məlumatlara giriş hüququ vardır[3,s.5]

Beynəlxalq qaydalar ətraf mühit haqqında məlumat azadlığının inkişafı üçün xüsusi rol oynayır. Bir çox ölkə və AB tərəfindən təsdiqlənən 1998-ci il Aarhus Konvensiyası möhkəm bir təməl qoymuşdur. Aİ hüququnun məlumat azadlığının inkişafı və tənzimlənməsində artan rolu vardır. Skandinaviya Üzv Dövlətləri - Danimarka, Finlandiya və İsveç, Hollandiya və Estoniya və Sloveniya ilə birlikdə Aİ-da məlumat azadlığı qaydalarının inkişaf etdirilməsi üçün effektiv fəaliyyət göstərirlər. Bu sferada İsveç xüsusilə aktivlik nümayiş etdirir. Aİ qurumlarının sənədlərinə giriş haqqında Aİ Nizamnaməsi İsveç sədrliyi dövründə qəbul edilmişdir və İsveç Aİ Ədalət Məhkəməsinə əhəmiyyətli prinsipial qərarlarla nəticələnən iddialar qaldırmışdır. Vacib mərhələlərdən biri 2007-ci ildə fərdi bir Üzv Dövlətin səlahiyyət dairələrindən sənədlərin dərc olunmasına veto hüququ olmadığı barədə qərar qəbul etdiyi mühüm bir mərhələ oldu. Əsas məqsəd hakimiyyətin həyata keçirilməsinə demokratik nəzarət və vətəndaşların demokratik prosesdə iştirakı üçün zəmini gücləndirməkdir. Bu, bütün insan hüquqlarına hörmət etmək prinsipini əsas prinsip kimi qəbul edən dövlətlərdə məlumat əldə etmək qaydaları üçün əsasdır. Aarhus Konvensiyasının və Aİ-nin ətraf mühitə dair məlumatların əldə edil-



məsinə dair Direktivinin məqsədləri təmiz ətraf mühit əldə etmək və sağlamlığı yaxşılaşdırmaq səylərinin vacib bir hissəsi kimi açıqlığı gücləndirməkdir. Siyasi və inzibati tədbirlər səmərəliliyi təmin etmək üçün kifayət deyil. Açıqlığı gücləndirmək nəzarət etmək və şirkətlərin öz işlərini görmələrini stimullaşdırmaq üçün lazımdır. Hər kəsin hakimiyyətin siyasi və inzibati qaydada həyata keçirilməsinə dair həqiqi məlumatlar əldə etmək hüququna malik olması həqiqi demokratik bir cəmiyyətin xüsusiyyətidir. İnformasiya haqqında ilk dövlətdaxili qanun 1766-cı ildə İsveçdə Kral tərəfindən keçirilən və informasiyaya çatımlıq hüququnu motivasiya edən parlament tərəfindən qəbul edilən Tromzo Konvensiyasıdır. (Right to Information Tromso Convention CoE) Konvensiya preambula və 15 maddədən ibarət idi. Növbəti dövlət Kolumbiyadır. Onun 1888-ci ildə qəbul etdiyi Siyasi və Bələdiyyə Təşkilatı Məcəlləsi fərdlərə dövlət orqanları tərəfindən saxlanılan və dövlət arxivlərində saxlanılan informasiyanı tələb etməyə imkan verirdi. Bu sahədə ilk qanunlarını qəbul edən növbəti dövlətlər isə 1951-ci ildə Finlandiya, 1966-cı ildə ABŞ, 1970-ci ildə isə Norveç, 1978-ci ildə Fransa və Niderland, 1982-ci ildə Avstraliya və Yeni Zelandiya, 1983-cü ildə Kanada və Danimarka, 1986-cı ildə Yunannıstan, 1987-ci ildə Avstriya, 1990-cı ildə isə İtaliya olmuşdur. Artıq 90-cı illərin sonuna yaxın bu sahədə qanun qəbul edən dövlətlərin sayı 14-ə çatırdı. 1992-ci və 2006-cı illər ərzində Mərkəzi və Şərqi Avropa ölkələrindən, eləcə də, keçmiş Sovet İttifaqı özlərindən 25 dövlət informasiya haqqında qanun qəbul etmişdirlər ki, bunlardan ilk dövlətlər Macarıstan və Ukrayna olmuşdur[2,s.1] Artıq 2013-cü ildə 95 dövlətin qüvvədə olan informasiya haqqında qanunu və ya nizamnamələri var idi, Çin, Hindistan, Rusiya, Latin Amerikasına ölkələri də daxil olmaqla. 1981-ci ildə Avropa Şurasının siyasi qərar qəbul edən orqanı olan Nazirlər Komitəsi (Üzv Dövlətlərin Xarici İşlər Nazirlərindən ibarətdir), Dövlət Hakimiyyətləri tərəfindən saxlanılan məlumatlara giriş haqqında R (81) 19 sayılı Təvsiyəni qəbul etdi və orada da qeyd edilir ki, Üzv dövlətin yurisdiksiyasına daxil olan hər kəsin tələbi ilə qanunverici orqanlar və məhkəmə orqanları xaricində dövlət orqanlarının məlumatları

nı əldə etmək hüququ vardır.

Tromsø, Norveç - 18 iyun 2009-cu il tarixdə Avropa Şurasına üzv olan 47 dövlətdən 12-si Rəsmi Sənədlərə Giriş Haqqında Konvensiya imzaladı və bu rəsmi sənədlərə ümumi giriş hüququnu tanıyan ilk beynəlxalq hüquqi məcburi sənəd oldu. Konvensiyanı imzalayan 12 üzv dövlət Belçika, Estoniya, Finlandiya, Gürcüstan, Macarıstan, Litva, Makedoniya, Çernoqoriya, Norveç, Serbiya, Sloveniya və İsveçdir. Avropa Şurasının bütün üzvləri gələcəkdə Konvensiyanı imzalamaqda sərbəstdirlər, lakin bir neçə dövlət öz qanunlarını konvensiyanın özü tərəfindən müəyyən edilmiş minimum standartlara uyğunlaşdırmaq üçün çətinliklərlə üzləşirlər[4,s.12].

Tromsø Konvensiyası, potensial zərərin verilməsi üçün konkret bir qiymətləndirmənin aparılmasını və qorunan mənafelərin ictimai mənafelərlə ölçülməsini tələb edir. Konvensiya ayrıca həssas fərdi məlumatlar üçün mütləq istisnaların olmasına imkan verir. Tromsø Konvensiyasının adı rəsmi sənədlərə girişlə əlaqəli olduğunu açıq şəkildə göstərir. Şəxsi həyat və ya digər funksiyalarla əlaqəli elektron poçtlar və digər sənədlər onun əhatə dairəsindən kənar qalır. Tromsø Konvensiyası, qərarların, planların, qanunvericilik təkliflərinin və s. Əsasını təşkil edən hazır sənədləri deyil, layihədə olan sənədlərə girişi məhdudlaşdıran istisnalara imkan verir. Konvensiya dövlətləri bu sənədləri mühafizə etmək üçün vaxt məhdudluğu qoymağa təşviq edir. Digər beynəlxalq sənədlər kimi, Tromsø Konvensiyası da informasiyanı mühafizə etmək üçün əsaslandırılabilir istisnaları ehtiva edir. İstisnalar xüsusi əsaslandırma (justification) tələb edir. Aİ qanunları qanunvericiliyin hazırlanmasına dair məlumatlara giriş hüququna xüsusi diqqət yetirir. AB qurumlarının sənədlərinə və Əsas Hüquqlar Xartiyasına giriş haqqında AB Xartiyası, AB-nin öz qurumlarına şamil edilir. Xartiya, AB qanunlarını tətbiq etdikləri zaman Üzv Dövlətlərə də şamil edilir və Xartiyanın müqavilə statusu və məlumat azadlığına dair minimum tələblər, AB qaydalarını tətbiq etmək üçün milli qanunvericilik proseslərinin də Aİ Ədalət Məhkəməsinin açıqlıq tələblərinə cavab verməsi deməkdir. İnformasiyanın vacib mühüm elementlərini gizli saxlamağa səbəb olan is-



tisnalar xüsusi əsaslandırma tələb edir[1,s.8].

Bu Konvensiya, dövlət orqanlarına məxsus rəsmi sənədlərə ümumi giriş hüququnu tanıyan ilk məcburi beynəlxalq hüquqi sənəddir. Dövlət orqanlarının şəffaflığı yaxşı idarəetmənin əsas xüsusiyyəti və cəmiyyətin həqiqətən demokratik və plüralist olub-olmamasının göstəricisidir. Rəsmi sənədlərə giriş hüququ da insanların öz inkişafı və əsas insan hüquqlarının həyata keçirilməsi üçün vacibdir. Bununla yanaşı, dövlət orqanlarının ictimaiyyət qarşısında legitimliyini və onlara olan inamını gücləndirir. Bu Konvensiya rəsmi sənədlərə giriş hüququ verir. Bu hüquqdakı məhdudiyyətlərə yalnız milli təhlükəsizlik, müdafiə və ya məxfilik kimi müəyyən maraqları qorumaq üçün icazə verilir. Konvensiya rəsmi sənədlərə giriş (rəsmi sənədlərə giriş formaları və ödənişləri) tələblərinə baxılması, baxılması proseduru və bir-birini tamamlayan tədbirlərdə tətbiq ediləcək minimum standartları müəyyənləşdirir və milli qanunların əsas götürülməsini təmin etmək üçün tələb olunan çevikliyə malikdir. Rəsmi Sənədlərə Giriş üzrə Mütəxəssis Qrupu bu Konvensiyanın implementasiyasına nəzarət edəcəkdir[8, s.210].

İsveç konstitusiyası dörd əsas qanunla tənzimlənir: İdarəetmə Mexanizmi, Mətbuat Azadlığı Qanunu, İfadə Azadlığı haqqında Əsas Qanun və Varislik Qanunu. Bunlar bütün digər qanunlardan üstündür. Konstitusiyada bildirilir ki, bütün vətəndaşlar sərbəst şəkildə məlumat axtarmaq, nümayişlər təşkil etmək, siyasi partiyalar yaratmaq və dinlərini tətbiq etmək hüququna malikdirlər.

1766-cı ildə İsveç Konstitusiyasına mətbuat azadlığını yazan dünyada ilk ölkə oldu. Mətbuat azadlığı ifadə və söz azadlığına əsaslanır - əksər demokratik dövlətlərin əsas prinsipidir. Səlahiyyətli şəxslər məsuliyyətə cəlb edilməli və bütün məlumatlar sərbəst əldə edilməlidir. Naşirləri, redaktorları və ya xəbər agentliklərini məlumatla təmin edən mənbələrin şəxsiyyətləri qorunur və jurnalistlər heç vaxt mənbələrini açıqlamaq məcburiyyətində qala bilməzlər. Bu mexanizmini televiziya, film və radio kimi yazılı olmayan mediaya yaymaq üçün 1991-ci ildə İfadə azadlığı haqqında qanun, qəbul edildi. Qanun sərbəst fikir mübadiləsi, məlumat və bədii yaradıcılığı təmin etməyə çalışır[13].

Məlumat azadlığı prinsipi, geniş ictimaiyyətin və kütləvi informasiya vasitələrinin rəsmi qeydlərə çıxış əldə etməsi deməkdir. Nəzarət demokratiya üçün dəyərlidir və şəffaflıq gücün sui-istifadə riskini azaldır. Rəsmi qeydlərə giriş həm də dövlət işçiləri və hökumətdə çalışan digər şəxslərin mediaya və ya kənar şəxslərə məlumat verməkdə sərbəst olmaları deməkdir. Bununla birlikdə, sənədlər milli təhlükəsizlik məsələlərini əhatə etdikdə gizli saxlanıla bilər; ölkələrarası və təşkilatlar arası əlaqəsi; milli maliyyə, pul və ya valyuta siyasəti; dövlət orqanları tərəfindən yoxlama, nəzarət və digər nəzarət əməliyyatları; cinayətlərin qarşısının alınması və ya təqib edilməsi; geniş ictimaiyyətin iqtisadi maraqları; fərdi şəxslərin şəxsi və maliyyə vəziyyətinin qorunması; və heyvan və ya bitki növlərinin qorunması[12].

Hazırda çoxtərəfli inkişaf bankları və eləcə də, bütün digər beynəlxalq maliyyə qurumları məlumatın açıqlanması siyasətini qəbul etmişdir. 1990-cı ildə informasiya hüququ inzibati idarəetmə islahatları kimi nəzərdən keçirilmişdir, çünki bu hüquq getdikcə fundamental insan hüququ kimi qəbul edilir. "İnformasiya azadlığı" anlayışı BMT tərəfindən 1946-cı ildə BMT-nin Baş Assambleyasının birinci sessiyasında, qəbul etdiyi 59 sayılı qətnaməsində tanındı. Qətnamənin 59 (1)-ci bəndində qeyd olunur: "İnformasiya azadlığı fundamental insan hüququdur və BMT-nin qəbul etdiyi bütün azadlıqların təməlidir." 1948-ci ildə BMT Baş Assambleyası tərəfindən qəbul edilmiş İnsan Hüquqları Bəyannaməsi beynəlxalq insan hüquqlarını flaqman hesab etmişdir. Bütün dövlətlər üçün adət hüququ qismində məcburi olan Bəyannamənin 19-cu maddəsi ifadə və informasiya azadlığını bu cür təmin edir: "Hər kəs fikir və ifadə azadlığı hüququna malikdir. Bu azadlığa müdaxilə olmadan öz rəyində qalmaq azadlığı, informasiyanı və fikirləri hər hansı bir media vasitəsilə dövlət sərhədlərindən asılı olmayaraq axtarmaq, almaq və yaymaq daxildir". Mülki və Siyasi Hüquqlar haqqında Beynəlxalq Pakt BMT Baş Məclisi tərəfindən 1966-cı ildə qəbul edildi və 19-cu maddəsində Bəyannamə ilə çox oxşar şəkildə fikir və ifadə azadlığına təminat verir. Lakin bu beynəlxalq insan hüquqları mexanizmləri spesifik olaraq informasiya hüququnu detallı ola-



raq açıqlamadı. Bununla belə informasiya hüququnun məzmunu statik deyildir. Avropa İnsan hüquqları Məhkəməsi qeyd edir ki, insan hüquqlarını bugünkü günün tələblərinə, şərtlərinə görə şərh edəcək Avropa İnsan hüquqları Bəyannaməsi kimi canlı mexanizm mövcuddur[1,s.3] Eyni zamanda, Amerikaarası İnsan hüquqları Məhkəməsi bildirir ki, insan hüquqları müqavilələri şərtləri zamanın tələbinə, hazırkı yaşam şərtlərinə uyğunlaşdırılmalı canlı mexanizmlərdir. Avropa İnsan Hüquqları Konvensiyası ona edilən 11 Əlavə Protokolla qoruduğu hüquqların siyahısını daha da genişləndirmişdir. Konvensiyaya ona üzv olan dövlətlər üçün davranış standartları formalaşdırır, qərar və tövsiyələr verir ki, bunların içərisində informasiya hüququna çatımlıq da xüsusi yer tutur. Bununla belə üzv olan dövlətlər beynəlxalq konvensiyanın dövlətdaxili hüququnun bir hissəsi olmasını da təmin etmişdirlər. Konvensiyanın 10-cu maddəsinə nəzər salaq. Maddə "İfadə azadlığı adlanır və mətni aşağıdakı kimidir:

"1. Hər kəs öz fikrini ifadə etmək azadlığı hüququna malikdir. Bu hüquqa öz rəyində qalmaq azadlığı, dövlət hakimiyyəti orqanları tərəfindən hər hansı maneçilik olmadan və dövlət sərhədlərindən asılı olmayaraq, məlumat və ideyaları almaq və yaymaq azadlığı daxildir. Bu maddə dövlətlərin radioyayım, televiziya və kinematoqrafiya müəssisələrinə lisenziya tələbi qoymasına mane olur.

2. Bu azadlıqların həyata keçirilməsi milli təhlükəsizlik, ərəzi bütövlüyü və ya ictimai asayiş maraqları naminə, iğtişaşın və ya cinayətin qarşısını almaq üçün, sağlamlığın yaxud mənəviyyatın mühafizəsi üçün, digər şəxslərin nüfuzu və hüquqlarının müdafiəsi üçün gizli əldə edilmiş məlumatların açıqlanmasının qarşısını almaq üçün və ya ədalət mühakiməsinin nüfuz və qərəzsizliyini təmin etmək üçün qanunla nəzərdə tutulmuş və demokratik cəmiyyətdə zəruri olan müəyyən formallıqlara, şərtlərə, məhdudiyyətlərə və ya sanksiyalara məruz qala bilər."

İfadə azadlığı demokratik bir toplumun əsl məqamlarından biridir. 10-cu maddənin 1-ci bəndinin 2-ci cümləsi

"Bu hüquqa öz rəyində qalmaq azadlığı, dövlət hakimiyyəti orqanları tərəfindən hər hansı mane-

çilik olmadan və dövlət sərhədlərindən asılı olmayaraq, məlumat və ideyaları almaq və yaymaq azadlığı daxildir." deyərək ifadə edilir, yəni bu maddə bizə **öz rəyində qalmaq azadlığı, məlumat və ideyaları almaq və yaymaq azadlığı anlayışlarını** təqdim edir[11].

Maddə 2 bənddən ibarətdir ki, 1-ci bənd qorunacaq azadlıqları ehtiva edərkən, 2-ci bənd isə ifadə azadlığına dövlətin müdaxilə etmə hallarının önə çəkməkdədir. 1-ci bənddə isə azadlığın 3 tərkib hissəsi göstərilmişdir. **öz rəyində qalmaq azadlığı, məlumat və ideyaları almaq və yaymaq azadlığı.** AİHM-nin ifadə azadlığı ilə bağlı qərarları ümumi olaraq KİV azadlığı ilə bağlıdır. Hətta bəzi məqamlarda ifadə azadlığını 8-ci maddənin təsiri altına da düşməsi ilə bağlı qərarlar olmuşdur ki, bu məqamlara toxunacaq. 8-ci maddə **Şəxsi və ailə həyatına hörmət hüququ adlanır və mətni belədir:**

"1. Hər kəs öz şəxsi və ailə həyatına, mənzilinə və yazışma sirlərinə hörmət hüququna malikdir.

2. Milli təhlükəsizlik və ictimai asayiş, ölkənin iqtisadi rifah maraqları naminə, iğtişaşın və ya cinayətin qarşısını almaq üçün sağlamlığı yaxud mənəviyyatı mühafizə etmək üçün və ya digər şəxslərin hüquq və azadlıqlarını müdafiə etmək üçün qanunla nəzərdə tutulmuş və demokratik cəmiyyətdə zəruri olan hallar istisna olmaqla, dövlət hakimiyyəti orqanları tərəfindən bu hüququn həyata keçirilməsinə mane olmağa yol verilmir."

8-ci maddə şərh edilərkən 1-ci bənddə təminat verilən hüquqların ehtiva olunduğu, 2-ci bənddə isə dövlətin bu hüquqların təmin olunması halları, yəni bu hüquqlara olan məhdudiyyətlər nəzərdə tutulur. Maddə ilə hər kəsin şəxsi həyata hörmət, ailə həyatına hörmət, mənzilinə hörmət və yazışma sirlərinə hörmət olaraq bir-biri ilə kəşifən bu 4 hüquq qorunur. AİHM bu 4 hüququn anlayışını açıqlamaqdan çəkinir. Bu vəziyyət isə bu 4 hüququnun əhatə dairəsinə nələrin daxil olduğunu müəyyən etməkdə problemlər yaradır[4, s.7].

1993-cü ildə İnsan hüquqları üzrə BMT Komissiyası Fikir və İfadə Azadlığına dair BMT Xüsusi Məruzəçisi Ofisinin əsasını qoydu. Xüsusi Məruzəçinin mandatının bir hissəsini fikir və ifadə azadlığı məzmununu dəqiq aydınlaşdırmaq idi və bu eyni zamanda 1997-ci ildən Komissiyanın illik



hesabatlarında informasiya hüququ məsələsinə da ünvanlanırdı. Xüsusi Məruzəçi 1998-ci ildə İllik hesabatında qeyd etmişdir ki, ifadə azadlığına informasiya hüququ da daxildir: “İnformasiyanı axratmaq, əldə etmək, yaymaq dövlətlər üzərinə informasiya hüququnu təmin etmək kimi müsbət öhdəlik qoyur”. Məruzəçinin fikirləri Komissiya tərəfindən bəyənilmişdir.

1999-cu ildə 3 xüsusi mandat - Fikir və İfade Azadlığına dair BMT Xüsusi Məruzəçisi, Media azadlığı haqqında ATƏT nümayəndəliyi və İfade azadlığı haqqında ADT (Amerika Dövlətləri Təşkilatı) Xüsusi Məruzəçisi, ilk dəfə bir araya toplaşdılar və Birgə Bəyannamə (2004) qəbul etdilər. Qeyd olunur ki, informasiyaya çatımlıq hüququ milli səviyyədə də mükəmməl qanunvericilik vasitəsilə təsirə malik olan, informasiyanın maksimum yayılması prinsipinə əsaslanan fundamental insan hüququdur və yalnız dar istisnalar sistemi nəzərə alınmaqla bütün informasiyalar əlçatandır [5, s.11].

1997-ci ildə Birləşmiş Millətlər Təşkilatının İnkişaf Proqramı insan hüquqlarının davamlı inkişafı və Birləşmiş Millətlər Təşkilatının İnkişaf Proqramının hesabatlılığı baxımından (UNDP) Dövlət İnformasiyasının Yayılması Siyasətini qəbul etdi. Siyasət ictimaiyyət çatdırılmalı olan xüsusi sənədləri, məlumatları göstərir və müəyyən istisnaları da qeyd edir. Siyasət, eyni zamanda informasiyanın yayılmasını rədd edən məsələlərə baxılması üçün İnformasiya Nəşriyyatə və Sənədləşməyə Nəzarət Panelinin də əsasını qoydu. Panel 3-ü Birləşmiş Millətlər Təşkilatının İnkişaf Proqramının ixtisaslaşmış üzvlərindən və 2-si isə Birləşmiş Millətlər Təşkilatının İnkişaf Proqramının Administratoru tərəfindən təyin edilən və bu profildən olmayan üzvlərdən olmaqla cəmi 5 üzvdən ibarətdir.

Rəsmi informasiyaya çatımlıq hüququ hazırda 60 ölkənin konstitusiyası ilə mühafizə olunur. ən azı 53, mübahisəli olaraq isə 60 ölkədə informasiyaya və ya sənədlərə çatımlıq hüququ təmin edilir, eləcə də, hökumətin üzərinə informasiyanın ictimaiyyətə açıq olmasına dair öhdəlik qoyur. Bu ölkələrin hər birinin qanunvericiliyində informasiya hüququnun təkmilləşdirilməsi və implementasiya olunmasına dair müddəa vardır. Informasiya

hüququnun konstitusioanl mühafizəsi xüsusilə Latin Amerikasında **Claude Reyes** məhkəmə işində tanınmışdır [12].

1998-ci ildə Fundacion Terram adlı ekoloji təşkilat Xarici İnvestisiya üzrə Çili Komitəsinə həmin Komitənin özünün təsdiq etdiyi məsələnin qırılmaması haqqında layihənin həyata keçirilməsi üçün xarici şirkət haqqında informasiya əldə etmək üçün müraciət etmişdir. Fundacion Terram təşkilatı layihənin iqtisadi, sosial və ekoloji aspektlərini qiymətləndirməyi nəzərdə tutulmuşdur və Komitənin təhlil prosesində toplanmış olduğu qeydlər istəmişdir (13-cü paraqraf). Lakin Komitə bu sorğuları rədd etdiyinə görə Çili Ali Məhkəməsinə müraciət etmişdir. Çili Ali Məhkəməsi isə müraciəti açıq-aşkar əsassız olduğuna görə qəbul edilməz elan etmişdir (31-ci paraqraf). Fundacion Terram təşkilatı İnsan hüquqları üzrə Amerikaaarası Komissiyaya ərizə ilə müraciət etdi. Komissiya isə öz növbəsində İnsan hüquqları üzrə Amerikaarası Məhkəməyə müraciət etdi. Məhkəmənin **qərarına** görə:

İnsan hüquqları üzrə Amerika Konvensiyasının 13-cü maddəsi dövlət tərəfindən təmin olunan informasiyaya çatımlığı mühafizə edir və fərdlərin informasiya əldə etmək hüququnu, dövlətin isə məhdud istisnalar olmaqla, bu hüququ təmin etmək kimi müsbət öhdəliyinin olduğunu əhatə edir. Informasiyanı əldə etmək istəyən fərddən və ya hüquqi şəxsdən birbaşa və ya şəxsi marağını sübut etmək tələb edilmir, belə informasiya əldə edildikdən sonra isə şəxs onu ümumi ictimaiyyətdə dövriyyə etdirməkdə azaddır (77-ci paraqraf). Informasiyanın şərtləri maksimum yayılma prinsipi ilə idarə edilir (92-ci paraqraf). Dövlətlərdən çatımlıq hüququna effekt verən hüquqi baza yaratmaq tələb olunur (163-cü paraqraf) [6, s.9].

Dövlət yalnız Konvensiya ilə icazə verilən səbəblərlə informasiyaya çatımlığı məhdudlaşdırıla bilər (77-ci paraqraf). Məhdudiyət:

- əsas qanunla qoyulmalıdır;
- Konvensiyanın 13.3-cü maddəsinin məqsədlərinə uyğun olmalıdır;
- Demokratik cəmiyyət üçün zəruri olmalıdır (88-91-ci paraqraf) [3, s.4].

Şirkətinin tələbinin rədd olunması məhdudiyətin göstərilən əsaslarına uyğun deyildir.



Məhkəmə 13-cü maddənin pozuntusunu tanıdı və ilk informasiya hüququna çatımlığı tanıyan beynəlxalq məhkəmə oldu.

Aşağıdakı 59 ölkənin konstitusiyası informasiya hüququna təminat verir:

- 12 Amerika ölkəsi (Argentina, Braziliya, Çili, Colombia, Kosta Rika, Ekvador, Meksika, Nikaragua, Panama, Paraqvay, Peru and Venesuela)

- 18 Avropa ölkəsi informasiya hüququna açıq təminat verir (Albaniya, Bolqarıstan, Çexiya, Estoniya, Finlandiya, Yunanıstan, Macarıstan, Litva, Moldova, Monteneqro, Norveç, Polşa, Portuqaliya, Rumıniya, Serbiya, Slovakiya, Sloveniya, İsveç);

- Avropada 7 ölkə mübahisəli şəkildə informasiya hüququna təminat verir (Avstriya, Azərbaycan, Belçika, Gürcüstan, Makedoniya, Rusiya, Ukrayna);

- Asiya və Sakit okeanda 6 ölkə (Nepal, Yeni Zelandiya, Pakistan, Papua Yeni Qvineya, Filipin, Tayland)

- 16 Afrika ölkəsi (Burkina Faso, Kamerun, Konqo, Misir, Eritreya, Qana, Qvineya Bisau, Keniya, Madaqaskar, Malavi, Mərakeş, Mozambik, Seyşel adaları, Cənubi Afrika, Tanzaniya Demokratik Respublikası və Uqanda)[11]

Beş ölkənin yuxarı instansiya məhkəmələri konstitusiyalarını və digər əsas qanunlarını informasiya hüququnu dolayısı ilə qorumaq baxımından şərh var: Kanada, Fransa, Hindistan, İsrail və Cənubi Koreya. Buraya Paraqvay, Uruqvay və Rusiya da daxildir.

Şəxsi məlumatları üç kateqoriyaya bölmək olar: həssas, sosial və ümumi məlumat. Sağlamlıq, cinsi oriyentasiya, sosial problemlər, dini və siyasi inancılar barədə məlumatlar həssas şəxsi məlumatların nümunəsidir. Sosial məlumatlar cəmiyyətdəki aktor olaraq insanları maraqlandırır, məsələn siyasət, din, ictimai təşkilatlar, ticarət və bu kimi sahələrdə lider vəzifələrdə olma haqqında məlumat. Ümumi şəxsi məlumat, iş, gəlir, təqaüd, vergi, təhsil, imtahan nəticələri, səhmlər, mənzil, avtomobillər və bu kimi məsələləri əhatə edən arada olan bir kateqoriyadır. AİHM-in 8-ci maddəsinə əsasən, həssas şəxsi məlumatlar məxfi saxlanılmalıdır. AİHM-nin 10-cu maddəsinə əsasən sosial fərdi məlumatlar demokratik nəzarəti və iştirakı təmin etmək üçün əlçatan və açıq olmalıdır[9,s.5].

AİHM-nin qərarlarında informasiyaya çatımlıq hüququ

İfadə azadlığı, yəni sözügedən müqavilənin 10-cu maddəsi Avropa İnsan Haqları Məhkəməsi qarşısında bir çox məhkəmə prosesinin mövzusu olmasına baxmayaraq, 10-cu maddənin bir hissəsi olan məlumatları birbaşa əldə etmək hüququ ilə əlaqəli olan qərarlar isə demək olar çox azdır. Həm də Avropa İnsan Haqları Məhkəməsi azadlıq hüddullarının meyarlarının uyğun olub olmadığını anlamaq məqsədlə bəzi yoxlamalar aparır. Bunlar: məhdudiyyət və müdaxilə qanuni olmalıdır. Məhdudlaşdırmanın qanuni bir məqsədi olmalıdır. Məhdudiyyət demokratik cəmiyyət üçün lazımlı olmalıdır.[14] Qanunilik prinsipinə uyğun olaraq tətbiq olunan cəza, bu, qanuni məqsədlə mütənasib olmalıdır. Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsi, informasiyaya çatımlıq hüququnu dair Müqavilənin 10-cu maddəsinə istinad etməklə yanaşı, informasiyanın şəxsi həyat baxımından daşdığı önəm əsasən məlumat əldə etməkdən imtina müqavilənin 8-ci maddəsi daxilində qiymətləndirilmişdir. Lakin buna baxmayaraq, məhkəmə məlumat almaq hüququnun tamamilən 8-ci maddənin əhatə dairəsinə düşməsi kimi qiymətləndirilməməli olduğunu da vurğulayır. Avropa İnsan Haqları Məhkəməsi tərəfindən müqavilənin 10-cu maddəsi ilə bağlı qərarlara baxsaq görərik ki, informasiya hüququna çatımlıqla bağlı birbaşa qərar yoxdur. Lakin 10-cu maddə ilə bağlı bir çox qərarları vardır. Qərarların mahiyyəti nəzərə alaraq qeyd edə bilərik ki, mətbuat və vətəndaşın məlumat almaq azadlığının ön planı çıxdığı görülür. Çətin və dostları Türkiyəyə qarşı (40153/98) (13 fevral 2003) məhkəmə işində bəzi qəzetlərin fəvqəladə vəziyyət ərazisində paylaşmasının qadağan edilməsini, Kolumbani Fransaya qarşı (51279/99) (25 iyun 2002) məhkəmə işində xarici bir dövlət başçısını təhqir etdiyinə görə baş redaktorun və jurnalistin həbs cəzasını, Vgt. Verein Gegen Tierfabriken İsveçrəyə qarşı (24699/94) (28 iyun 2001) məhkəmə işində heyvanların qorunması üçün bir təşkilat tərəfindən verilən bəyannamənin yayımlanmasının rədd edilməsini, fikir və düşüncənin açıqlanmasına və yayımlanmasına qarşı maneələr yaradılmasını insan hüquqlarının tapdalanması kimi qeyd edərək, konvensiya-



nın 10-cu maddəsinin pozuntusu kimi qəbul etmişdir. Ancaq məhkəmə 10-cu maddə və hətta bəzən 8-ci maddəyə münasibətdə "cari işin şərtləri daxilində" ifadəsini istifadə edərək məlumat əldə etmək hüququnun bu maddələrin əhatə dairəsinə düşməsinə istisna etməyib[7,s.10].

- Leander İsveçə qarşı (9248/81) (26 Mart 1987),

- Gaskin İngiltərəyə qarşı (10454/83) (7 İyul 1989),

- Guerra et al İtaliyaya qarşı (14967/89) (19 Fevral 1998),

- Mc Ginley, Egan İngiltərəyə qarşı (21825/93) (9 İyun 1998)

məhkəmə işlərində məhkəmənin qiymətləndirmələrində şəxslərdən məlumat almaq azadlıqlarının dövlət tərəfindən məhdudlaşdırılması qadağan olduğu bildirilsə də, tərəflərin məlumat əldə etmək öhdəliklərinə tam aydınlıq gətirmir. "Cari işin şərtləri daxilində" ifadəsini məhkəmə istifadə edərək bu hüququnun müdafiəsinin konkret olaraq hansı maddənin əhatə dairəsinə düşməsinə açıqlamamışdır. Yəni bu o deməkdir ki, informasiya hüququna çatımlığın hansı maddənin təsiri altına düşməsi konkret isin hallarından birbaşa asılıdır. Belə ki, hər nə qədər bu hüququnun 10-cu maddənin təsiri altına düşməsi istiqamətində məhkəmənin dəqiq qərarı olmasa da, məhkəmə bu hüququn müəyyən şərtlərlə konvensiyanın digər maddələri ilə qorunacağını vurğulamışdır. Məsələn Gaskin İngiltərəyə qarşı məhkəmə işində məhkəmə iddiaçının uşaqları dövlət himayəsində keçirdiyi dövr haqqında məlumat əldə et-

mək istəyinin rədd edilməsini 8-ci maddənin pozuntusu kimi görür və informasiyanın iddiaçının şəxsi həyatı baxımından əhəmiyyətli olması ilə əsaslandırır. Buna baxmayaraq məhkəmə şəxsi informasiyaya çatımlığın olmaması ilə şərtlənən bütün halların bu maddənin təsiri altına düşməyəcəyini də bəyan etmişdir[7,s.6].

Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsinin Z-Avstriyaya qarşı (1988) qərarında olduğu kimi, dövlətlərin ictimaiyyətə açıq məlumatlara və ümumi məlumat mənbələrinə çıxışı şüurlu şəkildə olan tədbirlərlə qarşısı alınmalı bilməyəcəyinə də qərar verdi. Konvensiyanın 10-cu və 6-cı maddəsi ilə Eroğlu və dostları Türkiyəyə qarşı məhkəmə işində, Məhkəmə iddiaçıların qanunsuz təbliğat təşkilatının üzvləri olduqlarına görə, Milli Müdafiə Nazirliyi tərəfindən işlərinə xitam verilməsi üçün inzibati məhkəmədə onlara məxfi sənədləri göstərilməməsinin ifadə azadlığının pozulması və beləliklə, müqavilənin 10-cu və 6-cı maddələrinin pozuntusu olduğunu qərara almışdır. Məhkəmə iddiaçılardan sənədlərin gizlədilməsi ilə onların cavab vermək haqqının məhdudlaşdırılmasını ədalətli məhkəmə araşdırması hüququn təsiri altına düşdüyünü qeyd etmiş və onların ifadə azadlığının pozulması barədə Şikayətlərini araşdırmağa belə ehtiyac görməmişdir.

Nə qədər AİHM informasiyaya çatımlıq hüququna dair konkret qərarlar evrilməsə də, önümüzdəki illərdə bu sferada məhkəmə işlərinin artacağı istiqamətində dəyərləndirmələr aparılır və daha konkret qərarların olacağı istisna edilmir.

Ədəbiyyat siyahısı:

1. Curtin, Deidre. Official secrets and the negotiation of international agreements: Is the EU executive unbound. *Common Market Law Review* 50.2013
2. Council of Ministers: An Institutional Analysis *European Law Journal* 20.
3. Mark Bovens. Utrecht University. Professor of Public Administration. Utrecht School of Governance. Information rights. *Citizenship in the information society*.
4. Jorgensen Oluf . The Scope of Freedom of Information. To what Legal Bodies and Functions Does the Right of Access to Information Apply Freedom of Expression. Revisited. Nordicom, University of Gothenburg.2013
5. Freedom of Information: A Comparative Legal Survey by Toby Mendel Second Edition Revised and Updated.
6. Hins Wouter and Dirk Voorhoof. Access to State-Held Information as a Fundamental Right under the European Convention on Human Rights". *European Constitutional Law Review* 3. 2007



7. Privacy law.Cases and materials.second edition. Anita L.Allen. Richard C. Turkington. American casebook series.West group-2002. 1074p.
8. Privacy, Information, Technology. Daniel J.Solove, Marc Rotenberg, Paul M.Schwartz. Aspen publishers.2006. 321p.
9. Kilkelly Ursula. Özel Hayata ve Aile Hayatına Saygı Gösterilmesi Hakkı Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesinin 8.Maddesinin Uygulanmasına İlişkin Kılavuz.
10. <http://www.freedominfo.org/2009/06/12-european-countries-sign-first-international-convention-on-access-to-official-documents/>
11. <http://www.right2info.org/access-to-information-laws> last modified Jan 20, 2012 01:30
12. http://www.right2info.org/cases/plomino_documents/r2i-claude-reyes-et-al.-v-chile
13. <https://sweden.se/society/openness-shapes-swedish-society/>
14. <http://www.coe.int/en/web/conventions/full-list/-/conventions/treaty/205>

Айсель Гаджиева

ПРАВО НА ИНФОРМАЦИЮ В МЕЖДУНАРОДНОМ ПРОСТРАНСТВЕ ПЕРВЫЕ ЗАКОНОДАТЕЛЬНЫЕ АКТЫ В ЭТОЙ ОБЛАСТИ

Аннотация

В настоящее время международные организации, международные организации, многосторонние банки развития, а также все другие международные финансовые учреждения приняли политику раскрытия информации. В 1990-е годы право на информацию рассматривалось как административная реформа, поскольку оно все чаще признавалось одним из основных прав человека. Концепция «свободы информации» была признана ООН в 1946 году на первой сессии Генеральной Ассамблеи ООН, Резолюция 59. Пункт 59 (1) резолюции гласит: «Свобода информации является фундаментальным правом человека и основой всех свобод, признанных Организацией Объединенных Наций». Декларация прав человека, принятая Генеральной Ассамблеей ООН в 1948 году, признала международные права человека в качестве флага. Статья включает отражение права на информацию в международных и региональных актах, анализ первых международных и региональных актов.

Aysel Hajiyeva

THE RIGHT TO INFORMATION IN INTERNATIONAL SPACE THE FIRST LEGISLATIVE ACTS IN THIS FIELD

Annotation

At present, international organizations, international organizations, multilateral development banks, as well as all other international financial institutions have adopted a disclosure policy. In the 1990s, the right to information was seen as an administrative reform, as it was increasingly recognized as a fundamental human right. The concept of "freedom of information" was recognized by the UN in 1946 at the first session of the UN General Assembly, Resolution 59. Paragraph 59 (1) of the resolution states: "Freedom of information is a fundamental human right and the foundation of all freedoms recognized by the United Nations." The Declaration of Human Rights, adopted by the UN General Assembly in 1948, recognized international human rights as a flagship. The article includes the reflection of the right to information in international and regional acts, the analysis of the first international and regional acts.